

MILENA MANOVÁ

PRINCIPIÁLNÍ VÝCHODISKA SOVĚTSKÉ SOCIOLOGICKÉ METODOLOGIE

Pojetí metodologie sociologie neboli „logiky sociologie“, jak ji nazývá G. M. Andrejevová,¹⁾ je v marxismu a v současné buržoazní sociologii principiálně odlišné a protikladné. Pro buržoazní sociologii je především charakteristický rozpor mezi sociologickou teorií a metodologií. Na rozdíl od nemarxistické sociologie, která chápe metodologii vesměs jako souhrn technik a procedur výzkumů, sovětští sociologové zdůrazňují dva aspekty obecné metodologie, tj. aspekt filosofický, který má na zřeteli obecné problémy vědy jako určitého systému výpovědí o světě a který zkoumá obecně filosofickou povahu vědeckých postupů — v tomto smyslu je součástí filosofie—, a aspekt empirický, který představuje deskriptivní logický a normativní přístup k vědeckým metodám. Je to tedy systém obecnějších teoretickometodologických principů a vlastní dílčí metody vědeckého zkoumání, tj. speciální metody jednotlivých vědeckých disciplín, jež plní funkci přímých nástrojů poznání.

Oba aspekty metodologie vyžadují odpověď na otázku, v jakém vztahu je metodologie k obecné teorii dané vědy. V pracích sovětských sociologů se zdůrazňuje zejména komplexnost jako charakteristický znak marxistické metodologie.²⁾ Marxistická sociologie vychází z principiální jednoty metody a teorie. I pro sociální výzkumy se připomíná závaznost obecné teze marxisticko-leninské filosofie, že metoda se může stát výzkumnou silou jen tehdy, je-li adekvátním zkoumáním objektu. Hodnota každé obecné teorie je především v tom, že je nejen souhrnem poznatků již získaných, ale i metodou, principem přístupu ke zkoumání nových jevů. Zároveň je však metoda takovým způsobem poznání, který jednak dává předpoklady pro vytváření teorie, jednak je sama teoreticky zkoumána. Metoda výzkumu se tedy liší od některých používaných způsobů poznání

1) G. M. Andrejeva, J. P. Nikitina, *Metoda vysvětlení v sociologii*, sborník Sociologie v SSSR, Praha 1967.

2) Srv. např. V. Jádov, *Metodologija i procedury sociologičeskich issledovanij*, Tartu 1968; G. M. Andrejeva, *Sovremennaja buržuaznaja empiričeskaja sociologija*, Moskva 1965; G. M. Andrejeva, J. P. Nikitina, *Metoda vysvětlení v sociologii*, Sociologie v SSSR, Praha 1967; G. M. Andrejeva, *Lekcii po metodike konkretnych socialnych issledovanij*, Moskva 1972; I. S. K o n, *Neopozitivizm v sociologii*, Moskva 1964.

tím, že její podstata, struktura a funkcionální možnosti jsou předem vymezeny v určité gnoseologické teorii.³⁾

Metodologie v pojetí marxistické sociologie znamená jednotu metody a teorie, dialektiky a materialismu. Odmítá jak plochý empirismus, tak i neplodnou spekulaci, podtrhuje jednotu teorie a empirie, teorie a praxe, jednotu indukce a dedukce, kvantitativní a kvalitativní analýzy, analýzy a syntézy, logického a historického. Otevřeně přiznává svůj vztah k ideologii a zdůrazňuje třídnost a stranickost svých principů. Vyzdvihuje zásadní význam teorie, metodologie a ideologie pro vědeckou politiku komunistické strany. Ideologie se pokládá za organickou součást marxisticko-leninské sociologie. Jednota teorie a metodologie spojená s praxí představuje základ a podstatu marxismu-leninismu.

Většina nemarxistických společenských teorií postrádá dialektickomaterialistický přístup při řešení sociologické problematiky. V americké sociologii je tradiční chápání metodologie jako souhrnu technik a procedur výzkumu. Speciální empirické výzkumy však nemohou být plodné bez určité obecné teorie a sama praxe vyvrací požadavky pozitivisticky orientované sociologie, aby suma speciálních výzkumů nahradila obecnou sociologickou teorii.

Naproti tomu marxistická sociologie se opírá o jednotu metody a teorie. Obecnou teorii marxistické společenské vědy tvoří obecné zákony společenského vývoje ve svém celku i veškeré mnohotvárnosti svých konkrétních projevů. Obecné zákony jsou zároveň i metodou poznání jevů společenského života. Není zde protiklad mezi formální metodologií a konkrétní teorií.

V nemarxistické sociologii se takový protiklad stále zdůrazňuje, stejně jako se zdůrazňuje nezávislost metodologie sociologie na jakékoli filosofické koncepci. Avšak metodologické základy každé vědy, tedy i sociologie, a metodologické základy jakékoli sociologické teorie jsou určovány určitou filosofickou orientací. Empirická sociologie, i když vznikla jako odpověď na pozitivistickou sociologii A. Comta, v zásadě pokračovala v odklonu od filosofie, zřiká se spojení mezi filosofií a sociologií, což patří právě k obecným principům pozitivismu.

Sovětská sociologie si naopak uvědomuje, že na otázky týkající se celkové představy o společnosti, perspektivy jejího dalšího vývoje, příčin změn, které společnost prožívá, může dát odpověď pouze obecná sociologická teorie, jejímž základem je marxisticko-leninská teorie, tj. historický a dialektický materialismus, bez něhož lze ze sociologie vytvořit pouze empirickou kompilaci dílčích výzkumů a pozorování.

Toto stanovisko však není v sovětské sociologii dosud zcela jednoznač-

³⁾ Srv. G. M. Andrejeva, J. P. Nikitina, cit. práce, str. 11.

né. Ani zde není zcela jasně vymezen vztah mezi sociologií a filosofií, sociologií a historickým materialismem, sociologií a vědeckým komunismem. Mnozí teoretici v oboru sociologie se snaží o odstranění této nejasnosti a o vymezení předmětu sociologie a jeho odlišení od jiných věd.⁴⁾ Tato názorová krystalizace je přirozená při tak bouřlivém rozvoji, jakým sociologie prochází v posledním desetiletí.

V Osipovově a Rumjancevově pojetí je obecná sociologická teorie spojovacím článkem mezi filosofií a sociologií. Sociologie je pokládána za samostatnou speciální vědu zabývající se strukturou společnosti. Zdůrazňuje se však nezbytnost jejich kooperace při plném respektování nutné dělby práce a zachování specifických přístupů.

V r. 1968 probíhaly na MSU široké diskuse o vymezení sociologie za účasti pracovníků MSU a zástupců mnoha dalších pedagogických a vědeckých pracovišť. Podkladem pro diskuse byly teze referátu profesora MSU D. M. Ugrinoviče O struktuře marxistické sociologické teorie, v němž autor stručně charakterizoval tři existující různá stanoviska týkající se vymezení marxistické sociologie: 1. Marxistická sociologie se v podstatě kryje s historickým materialismem, který vystupuje jako bezprostřední metodologie sociologických výzkumů. 2. Marxistická sociologie je empirická věda zásadně odlišná od historického materialismu, který je pouze její filosofickou metodologií. 3. Historický materialismus je obecnou sociologickou teorií plnící funkci obecné metodologie veškerého poznání společenských procesů a jevů. Součástí marxistické sociologie jsou speciální, dílčí sociologické teorie, které poskytují speciální metodologii poznání jednotlivých společenských jevů a procesů a jsou bezprostředním metodologickým základem konkrétních sociologických výzkumů. Výsledky diskuse byly shrnuty ve sborníku O struktuře marxistické sociologické teorie.⁵⁾

⁴⁾ Srv. například G. V. Osipov, *Sociologija v SSSR*, Moskva 1965, str. 42; A. M. Rumjancev, G. V. Osipov, *Marxistická sociologie a její konkrétní sociální výzkumy*, Sociologický časopis, Praha 1970, č. 3—4, str. 311; G. V. Osipov, *Sociologie*, Praha 1971.

⁵⁾ P. A. Račkov, D. M. Ugrinovič, A. K. Uledov, *O struktuře marksistskoj sociologičeskoj teorii*, Materialy diskussii, Izdatelstvo MGU, Moskva 1970. Ugrinovič objasňuje, v čem spočívá rozdíl mezi obecnou sociologickou teorií, tj. historickým materialismem, a speciálními sociologickými teoriemi, které jsou přímo spjaty s výzkumem, a jsou tedy zprostředkujícími články mezi historickým materialismem a empirickými sociologickými výzkumy. Diskusní příspěvky byly zaměřeny na otázky historismu v sociologii (V. I. Jelmejev), na problematiku koexistence filosoficko-historické a sociologické funkce historického materialismu (G. M. Andrejevová), na propojení speciálních sociologických teorií s příslušnými společenskými vědami (P. A. Račkov), na naznačení problematiky vzájemného vztahu mezi jednotlivými komponentami struktury sociologické teorie (A. K. Uledov). Další příspěvky se týkaly různých úrovní sociologické teorie (V. Ž. Kelle), historického materialismu jako obecné sociologické teorie (A. D. Šeršunov), metodologického významu historického materialismu (E. Ch. Stepaňan) a zvědečtování empirických výzkumů (L. I. Goldin).

Analýza metod a technik, kterých se používá v empirických výzkumech, ukazuje, že tyto metody a techniky samy o sobě jsou pro sociologický výzkum velmi užitečné a potřebné, že příčiny bezmocnosti současné západní sociologie, která těchto metod a technik používá, jsou daleko hlubší. Empirická sociologie sice zpracovává složité matematické modely a metody statistických výpočtů, které mají svoji hodnotu, není však schopna spojit tyto metodologické postupy s obecnou teorií sociálního a historického procesu. Chybí zde často jednota kvantitativní metody s kvalitativní analýzou.

Většina nemarxistických společenských teorií trpí nedostatkem dialektickomaterialistického přístupu i při řešení problémů sociální struktury. Idea třídního dělení společnosti, používá-li se pojmu třídy jako principu charakteristiky sociální struktury, se pokládá za projev filosofického přístupu, neboť konkrétním úkolem je zde odhalení podstaty dané sociální struktury. Sociologové na Západě prohlašují, že jejich záležitostí je pouze popis, charakteristika „strat“, kdežto „otázka podstaty tříd patří sociálním filosofům, básníkům, žurnalistům,“ jak uvádí V. S. Semjonov.⁶⁾

Protiklad sociologie a filosofie se týká do značné míry i problému hodnot. Úloha sociologie se tradičně viděla v tom, že se má osvobodit od hodnotových soudů, zdržet se hodnocení společenských jevů a postavit se na pozici „sociálního inženýrství“. Proti takovému pojetí sociologie svého času protestoval i Lenin. Nesouhlasil se sociology liberály a maloburžoazními demokraty, se sociology empiriky a praktickými sociotechniky, kteří vyhlašovali hodnotovou neutralitu.

Ze soudu, že sociologie je věda, který byl ve své podstatě správný, se činil nesprávný závěr: Věda nemůže odpovídat na otázku, co je dobré a co je špatné. Věda nemá možnost uspokojivě říci, co máme dělat. Odpověď na tyto otázky nám může dát etika nebo náboženství.

Naproti tomu marxističtí sociologové vycházejí z premisy, že je-li sociologie skutečně vědecká, poznává objektivní zákony společenského vývoje, a může tedy vědět, co je dobré a co je špatné, neboť na základě objektivní analýzy je možno poznat rozložení třídních sil ve společnosti, objektivní tendence jejich vývoje, jejich perspektivy, a tudíž i vidět správně jejich úlohu v progresivním vývoji lidské společnosti.

I v československé sociologii probíhají podobné diskuse. V poslední době se stále častěji objevují publikace, které poukazují na vliv současných nemarxistických sociologických škol a směrů, zvláště strukturálního funkcionalismu a neopozitivismu na naši sociologii v posledních letech, na empirismus v československé sociologii a jeho důsledky. S empirismem souvisí i chybné, nemarxistické pojetí metodologie. Srv. např. E. U r b á n e k, *Empirismus v československé sociologii a jeho důsledky*, Sociologický časopis, Praha 1971, č. 1. Podobně F. Č í ž e k, *K marxistické metodologii v sociálních vědách*, Sociologický časopis, Praha 1971, č. 5 aj.

⁶⁾ V. S. S e m j o n o v, *Problema klassov i klassovoj borby v sovremennoj buržuaznoj sociologii*, Moskva 1959.

Hodnoty uznávané ve společnosti jsou samozřejmě vždy hodnoty určitých sociálních sil. Buržoazní sociologie nevidí možnost objektivního kritéria pro hodnocení samých hodnot. Takové kritérium však existuje. Je vlastní společenské vědě, která se opírá o určité filosofické principy, a to principy světového názoru progresivní historické síly — dělnické třídy. Empirická sociologie, která odmítla spekulace filosofie, odmítá tedy zároveň i hodnotící přístup. Má vlastně pravdu, vidí-li neplodnost hodnotícího přístupu idealistické filosofie. Nemá však pravdu, když nevidí možnost principiálního přístupu k hodnotám v samé filosofii. Její třídní a teoretické pozice však takovou možnost a priori vylučují.

Sovětské sociologové ve svých pracích zdůrazňují, že jen tehdy, když přejdeme od „strat“ k třídám, jen tehdy, když se zkoumá sociální struktura společnosti z hlediska jejího dělení na třídy, je možné najít odpovědi na otázku „proč“. Poukazují na to, že empirická sociologie se ve svých výzkumech spokojuje v nejlepším případě s určením závislostí mezi dvěma jevy, s popisem jejich vzájemných působení. Prozkoumat a poznat funkční závislosti je pro sociologa také důležité, nemůže to však nahradit znalost příčinných závislostí. Idea vzájemného působení nabývá svého smyslu vlastně až tehdy, když od ideje vzájemného působení přejdeme hlouběji k vyjasňování jeho základu.

Ukažme si nyní, v čem spočívá podstata neopozitivistické školy a v čem je nepřijatelnost jejích východisek pro marxistickou sociologii.

Současná neopozitivistická škola v americké sociologii si činí do značné míry nárok na monopolní zpracování metodologie empirických výzkumů. Základní ideje týkající se zpracování problémů metodologie byly však nastíněny již ve 30. letech, a to nikoli v Americe, ale v Evropě v Rakousku. O. Neurath z Vídeňského kruhu vydal v r. 1931 práci o empirické sociologii, kde byly vyloženy základní teoretické podklady pro možnost a nutnost empirické sociologie a kde byly také charakterizovány hlavní rysy empirického výzkumu.⁷⁾ Neurath zde kritizoval tradiční sociologii za její metafyzický a spekulativní charakter a sám přichází s požadavkem dokazatelnosti, v čemž vidí přeměnu sociologie ze spekulativní v plně vědeckou disciplínu. Sám Neurath se domníval, že usiluje o materialistickou sociologii, avšak tento materialismus, jak si ukážeme, byl jen zdánlivý. Neurath je přesvědčen, že operování takovými pojmy, jako národ, válka, třída apod., je vlastně daní metafyzice, spekulaci, to znamená idealismu. Ve skutečnosti však podávala novopozitivistická kritika filosofického idealismu idealismus v jiné podobě, sociologie se měla podle novo-

⁷⁾ O. Neurath, *Empirische Soziologie*, Der wissenschaftliche Gehalt der Geschichte und Nationalökonomie, Wien 1931.

pozitivistů zabývat popisováním chování lidí. Redukce sociologie na pouhé sledování chování lidí znamená také idealistický přístup k chápání společenského života, neboť jediným materialistickým východiskem v sociologii je takové, které odhaluje ve společnosti skutečně prvotní, materiální vztahy, a z těch vyvozuje charakter všech ostatních forem společenského života a z tohoto hlediska pak objasňuje také lidské chování.

Sociologie v pojetí Neurathově je vybudována na sérii empirických výzkumů, pomocí nichž jsou získána fakta, která lze prověřit. Odmítá však operování takovými fakty, která empiricky prověřit nelze. Rýsují se zde dva základní aspekty metodologie novopozitivistické sociologie: 1. využívání kvantitativních metod a 2. behaviorismus, tj. analýza subjektivních aspektů chování, které je chápáno jako objektivní projev. Základní idea empirického výzkumu v sociologii je tedy bezprostředně spojena s novopozitivistickým principem verifikace a s operacionalismem, neboť, jak říká Lundberg, jediný způsob objektivního určení je určení v termínech operace.

Sociolog, který chce dodržovat novopozitivistické krédo, je vlastně ve svých soudech velmi limitován, pokud jde o jevy společenského života, neboť metoda mu dovoluje pronášet soudy jen o těch sociálních jevech, které lze změřit, spočítat, škálovat apod.⁸⁾

Hlavní výtka, již adresují novopozitivistům marxističtí sociologové, spočívá v tom, že ignorují kvalitativní charakteristiku sociálních jevů. Podle Lazarsfelda se řeší metodologický úkol pomocí čtyř etap: 1. vytváření obrazů, 2. konceptuální analýzy, 3. výběru indikátorů a 4. kombinace indikátorů do indexů. Cílem, který sociolog provádějící empirický výzkum sleduje, je nalezení určitých kvantitativních vztahů indikátorů. Aby tohoto cíle dosáhl, musí vypracovat cestu od pojmů k proměnným tak, aby mohl zobrazit kvalitativní charakteristiky sociálních jevů jako teorii kvantitativních ukazatelů. Metodologická omezenost tohoto přístupu je zřejmá. Navržená logická procedura je zranitelná v kterémkoli článku, neboť sama metodologie je redukována na formálně logickou analýzu. Na rozdíl od uvedeného přístupu marxistická sociologie správně zdůrazňuje, že charakteristika společenských jevů může být kompletní jen při současném respektování kvalitativních i kvantitativních ukazatelů. Problém kvality má ohromný význam v každé vědě, neboť souvisí s mnohotvárností forem, ať jde o živou nebo neživou přírodu, zejména však pokud jde o lidskou bytost. Zde je problém ještě závažnější, neboť specifičnost různých forem struktury lidské společnosti rozhodným způsobem působí na souhrn společenských vztahů. Stejně kvalitativní ukazatele (například úroveň roz-

⁸⁾ Na to, že sociologové teoretici se nacházejí „v tísní sociologického zákazu“, upozorňuje Ch. W. Mills v *Sociologické imaginaci*, Praha 1968.

voje výrobních sil, stupeň mechanizace a automatizace výroby) nabývají různého významu v různých typech společnosti. Kvalitativní zvláštnost socialistické společnosti určuje zároveň kvalitativní zvláštnost všech vztahů této společnosti; podobně kvalitativní specifičnost kapitalismu určuje povahu vztahů tohoto zřízení. Skutečně konkrétního přístupu ve vědě o společnosti lze proto dosáhnout jedině tehdy, bude-li při analýze určitého společenského jevu respektována příslušnost k určité společenské kvalitě. A naopak při krajně formálním, abstraktním přístupu se charakteristika omezuje na analýzu kvantitativních ukazatelů.

Přeměna sociologie v přesnou vědu nemůže být spojena pouze s progresem kvantitativních metod výzkumu. To samozřejmě nevyklučuje, že v současné době se i v marxistické sociologii zdůrazňuje nutnost aplikace kvantitativních metod. Rozvoj kybernetiky, její využití zejména při řízení výroby, to přesvědčivě dokazuje. Velká pozornost se věnuje v sovětské sociologii vypracování metod statistické analýzy, matematického modelování aj. Použití statistiky a konstrukce modelů může přinést kladné výsledky jen v tom případě, bude-li to v rámci skutečně vědecké metodologie. Statistická analýza se v sociálním výzkumu musí vždy spojovat s kvalitativní sociálně ekonomickou analýzou, stejně jako při konstrukci matematických modelů je třeba respektovat všechnu složitost abstrahování od kvalitativních zvláštností objektů.

V. Jadov charakterizuje metodologii, metodiku a techniku sociologického výzkumu takto: „Obecná sociologická metodologie jako funkce marxistické filosofie dává pokyny pro způsoby zpracování speciálních sociologických teorií, které pak dále plní základní metodologické funkce jako aplikovaná logika výzkumu dané předmětné oblasti.“⁹⁾

Metodu označuje Jadov jako „způsob nebo cestu vědeckého výzkumu a techniku jako souhrn speciálních postupů pro efektivní využívání určité metody“. Dále vyděluje procedury jako obecný systém konání v procesu výzkumu a způsob jeho organizace.

Metodologie má tedy několik různých úrovní: Je to především obecná metodologie, která formuluje požadavky na metodologické postupy. Další rovinu představují přístupy ke zkoumání reality. Každý empirický výzkum směřující k budování teorie vyžaduje teoretický konceptuální systém, který ve spojení s přístupy obecné metodologie umožňuje přechod od obecných teorií k měření konkrétních sociálních aspektů reality. Je třeba vybudovat referenční systém znaků spjatých s realitou, jehož realizace nám umožní výpovědi o daném empirickém systému. Třetí rovinou jsou metody a techniky jako konkrétní návody a postupy k poznávání skuteč-

⁹⁾ V. J a d o v, *Metodologija i procedury sociologičeskich issledovanij*, Tartu 1968, str. 46—49.

nosti založené na modelech situací a procesů a zároveň vytváření takových modelů. Metody a techniky jsou u každého sociologického výzkumu podřízeny obecné metodologii i konkrétním přístupům. Tato třetí rovina má mnoho dalších stupňů metodologické abstrakce. Jsou zde abstraktní modely reality, např. logické, matematické, kybernetické. Nejkonkrétnější jsou procedury a techniky bezprostředního styku s empirickou skutečností. Poslední úroveň je metodologie organizace výzkumné práce, tj. aplikace řídicích a plánovacích metod při vedení konkrétních výzkumných akcí.

Je třeba připomenout, že na všech úsecích se promítá základní marxistické východisko, že spojení marxistické filosofie a sociologie je zároveň obranou proti empirismu a jiným nemarxistickým směrům v sociologické metodologii.

Metodologická práce je velmi různorodá. Vytváří obecné metodologické poznatky, podílí se na vytváření teoreticko-metodologického přístupu ke konkrétnímu sociologickému výzkumu, aplikuje metody na vhodné situace, vytváří nové metody, formuluje metodologické úlohy, které bude musit metodologie teprve řešit.

Sociologie používá metod a modelů vybudovaných v jiných vědách, například v psychologii, ekonomii, demografii, lingvistice aj. a jiné vědy zas naopak používají metod a modelů vybudovaných v sociologii.

Konkrétní sociologické výzkumu se v SSSR prováděly již v prvních letech sovětské vlády. Organizovaly je nejen stranické a státní orgány, ale i speciální vědecké instituce. V těchto letech vynikla práce S. M. Vasiljevského Metodika a technika sociálních výzkumů (Metodika i technika socialnych issledovanij).

Dnes je v SSSR organizováno stále více konkrétních sociologických výzkumů. Vypracovává se jejich metodologie a metodika. Používá se mnoho tradičních technických metod, jejich forma je shodná s metodami empirických buržoazních sociologů. Avšak samy podmínky jejich aplikace, obecný metodologický rámec a hranice jejich použití jsou odlišné a jsou určovány jak jinou praktickou úlohou marxistické sociologie, tak i jiným metodologickým východiskem.

Moskevští sociologové v čele s B. Grušinem podrobně popsali metody, techniky a procedury používané v sociologickém výzkumu. Zaměřili se hlavně na pojmový aparát sociologa, úlohu hypotézy v sociologickém výzkumu, prověření závěrů sociologa a měření v sociologii.¹⁰⁾

Avšak při vši shodě technických prostředků se navzájem od sebe principiálně liší marxistické a buržoazní výzkumy. Tyto rozdíly se týkají jak jejich cíle, tak i možností praktické aplikace jejich výsledků i metodolo-

¹⁰⁾ Srv. B. Grušin, V. Nejgoldberg, M. Ajbazjan, *47 pjatnic*, Moskva 1969.

gického základu. To všechno může mít vliv i na techniku, avšak tento vliv nelze absolutizovat, neboť samy o sobě nemohou být technické metody buržoazními nebo proletářskými. Způsoby použití metod a výběr nástrojů neexistuje nezávisle na metodologických východiscích. Proto sovětská sociologie spatřuje svůj úkol nikoli v prostém kopírování metod buržoazní sociologie, nýbrž v tom, aby vypracovávala aplikaci techniky v rámci marxistické metodologie, aby zpracovávala i obecné metodologické problémy konkrétních sociologických výzkumů.

Obecná sociologická teorie v marxismu si všímá vzájemného vztahu aplikovaných a teoretických výzkumů. Konstatuje, že každý aplikovaný výzkum, pokud jeho organizace a realizace je pod kontrolou teorie, má význam i pro teorii. Pokud jde o samu teorii, zdůrazňuje se v sovětské sociologii, že její povaha je natolik odlišná od spekulativních teorií buržoazní sociologie, že sama o sobě vytváří základnu pro praktické jednání. Proto mají velký praktický efekt nejen speciální konkrétní výzkumy, i když se uznává jejich mimořádný význam, ale i obecně teoretické práce. To se vysvětluje nejen specifičností sociologické teorie marxismu, ale i zvláštním vzájemným vztahem sociologie a politiky v socialistické společnosti, neboť teorie umožňuje poznat objektivní zákony společenského vývoje, na jejichž základě se buduje politika.

V jednotě obecné sociologické teorie a souhrnu konkrétních sociologických výzkumů nabývá marxistická sociologie zcela zvláštního významu v praktickém společenském životě. Proto se marxistická společenská věda mění ve skutečný vědecký základ řízení společnosti.

Mimořádný přínos sovětské sociologie lze spatřovat právě v oblasti sociologické metodologie, kde je patrná tendence k nedílné jednotě sociologické teorie a výzkumů sociální skutečnosti. Pozitivním rysem sovětské sociologie je těsná spolupráce sociologů s metodology nesociology a usilování o využití jejich výsledků pro vlastní obor. Velmi slibné je zejména osvojování nových matematických a kybernetických metod, modelování atd.

Při vypracovávání metod se snaží o řešení praktické i teoretické problematiky, která je jedním z prvotních a základních problémů každé vědy. Nesporný vliv na změnu zásadního stanoviska, pokud jde o použitelnost kvantitativních metod ve společenských vědách, měl rozvoj kybernetiky jako nového vědního oboru, heuristická hodnota pokusů o matematické modely struktur a funkcionálních vztahů a řízení problémů stále zdokonalované techniky počítačích strojů.

Sovětští sociologové si uvědomují, že taková rozmanitost a mnohostran-

nost metod vyžaduje jejich přesné zpracování na základě obecné metodologie s přihlédnutím k různým podmínkám a problémům. Zvláště se zdůrazňuje význam různých metod sběru informací, různých speciálních metod kvantitativní analýzy sociálních jevů, význam vypracování a unifikace metod, zpracování výsledků sociologických výzkumů, provádění modelování sociálních procesů na elektronických počítačích strojích, konstrukce matematických schémat probíhání sociálních jevů, zpracování kyberneticko-matematických přístupů k problému optimalizace sociálních procesů a jejich řízení, vytváření vědeckých základů automatizovaného systému zpracování sociologické informace na bázi počítačích center aj.

Zvláště důležité místo zde zaujímá zpracování statistických matematických metod. Svědectvím o zásadních změnách v pohledu na význam a metodologii sociologických výzkumů v Sovětském svazu byl sborník Kvantitativní metody v sociologických výzkumech, který vyšel v r. 1964.¹¹⁾ V roce 1966 byl doplněn o některé další stati a nazván Kvantitativní metody v sociologii.¹²⁾

Aplikace kybernetiky vůbec patří k výrazným trendům vývoje metodologie. Jde o aplikaci v nejrůznějších formách a na nejrůznějších úrovních, tj. v matematické formalizaci, modelovém základě, v kybernetice, v systémovém pojetí, ve vývoji metodologie analýzy dat, v aplikaci moderní matematické statistiky, v aplikaci samočinných počítačů k analýze dat s využíváním matematických postupů a modelů a k simulaci společenských procesů.

Sociologové v SSSR intenzívně studují regionální možnosti a meze uplatnění matematických metod. Karpov-Kočetov a Šubkin ve stati věnované matematickým metodám v sociologii dokonce prohlašují, že jen stěží lze poukázat na takový sociologický výzkum, při kterém by nemohlo být použito kvantifikačních metod.¹³⁾

V roce 1965 byl vydán dvoudílný sborník pod názvem Sociologija v SSSR. Deset statí tohoto sborníku se týká vesměs metodologie sociálních výzkumů a ukazuje charakteristický rys současné epochy rozvoje sovětské sociologie zaměřené na objektivní výzkum složitých jevů a procesů sociálního života sovětské společnosti. Některé jeho vybrané stati byly přeloženy do češtiny.¹⁴⁾ Práce z oblasti metodologie seznamují s mnohými praktickými problémy organizace konkrétních sociologických a sociálních průzkumů v SSSR a s jejich výsledky, s používáním technik, rozborů, anket, pozorování, sociometrických testů při analýze objek-

¹¹⁾ *Količestvennyje metody v sociologičeskich issledovanijach*, Novosibirsk 1964.

¹²⁾ *Količestvennyje metody v sociologii*, Novosibirsk 1966.

¹³⁾ Viz sborník *Sociologija v SSSR*, Moskva 1965.

¹⁴⁾ *Sociologija v SSSR*, Moskva 1965; český překlad *Sociologie v SSSR*, Praha 1967.

tivních údajů, s otázkami výstavby metodologie výzkumu. Některé práce se zabývají řešením problematiky kategorie vývoje z hlediska strukturálních změn studovaných objektů, řešením systémové analýzy v sociologii, objasňováním jednoty teorie a metodologie pro provádění teoretické kontroly různých stupňů marxistických sociologických výzkumů v protikladu k postupům západní sociologie.

Pro metodologickou část sborníku je společná tendence k metodologickým kombinacím, snaha vyhnout se empirickým jednostrannostem (např. anketomanii) a vymezit vztah výzkumů a marxistické teorie. I zde je patrná snaha o nedílnou jednotu sociologické teorie a výzkumů sociální skutečnosti.

Sovětští sociologové používají nejrůznějších heuristickometodických postupů, včetně studia institucionálních a osobních dokumentů zúčastněného pozorování, experimentů atd. Současně se snaží teoretickou analýzou určovat a ověřovat jejich gnoseologickou hodnotu. Nejvyšší důraz je položen na metody teoretické hypotézy, která nemusí vždy předcházet terénnímu výzkumu, nýbrž může následovat na základě výsledků jeho prvních etap.

Velkým přínosem pro rozvíjení sovětské metodologie je především dílo G. M. Andrejevové. Její stať (spolu s J. P. Nikitinou) *Metoda vysvětlení v sociologii* zaujímá přední místo v uvedeném sborníku *Sociologie v SSSR*. Autoři zde přistupují k vytváření modelu explikace faktu, tj. stanovení adekvátního místa nového faktu v celkovém teoretickém systému. Přihlížejí zejména k mnohofaktorovosti a statistické povaze zobecněných sociologických faktů. I když uznávají nutnost funkcionální explikace sociálních vztahů a institucí, jak se projevuje například ve funkcionalismu Malinowského, samy tyto funkce zůstanou podle nich neobjasněny, nebude-li nalezeno jejich místo v třídní struktuře společnosti. Stať je jakýmsi filosofickým krédem dnešní sovětské sociologie, zdůrazňující pozitivistický charakter metodologie buržoazní empirické sociologie, v níž sociologické vysvětlení, které se neliší od prostého popisu, ztrácí svoji gnoseologickou podstatu. Zároveň autoři zdůrazňují, že se sovětská sociologie samozřejmě nezříká empirického zjišťování dat o sociálních jevech, jejich význam však spatřuje nikoli ve faktech samých, ale v jejich vysvětlení, jak je vidět z uvedeného citátu: „Ve vědeckém sociologickém výzkumu nejenže není empirický stupeň poznání v rozporu s teorií, ale naopak, nutně v sobě zahrnuje její využití. Bez tohoto využití je empirické poznání principiálně nemožné.“¹⁵⁾

Velmi zajímavý je výklad stanoviska autorů k otázce, zda je v metodě

¹⁵⁾ M. Andrejeva, J. P. Nikitina, cit. práce str. 18. Dále G. M. Andrejeva, *Lekcii po metodike konkretnykh sociologičeskikh issledovanij*, Moskva 1972.

sociologie možná unifikace s logikou přírodních věd. Po rozboru této otázky docházejí autoři k závěru, že specifičnost vysvětlení sociologických faktů je jen relativní. Proto je možné vytvořit obecnou teorii a obecný model vysvětlení jak pro přírodní vědy, tak i pro sociologii. Totéž platí obdobně i pro vysvětlení zákonů.¹⁶⁾

Velkým přínosem je i Grušinova práce o struktuře dynamických procesů.¹⁷⁾ Grušin modeluje procesy vzniku prvku, diferenciaci prvku, vzniku vazby uvnitř systému, změnu již existujících vazeb, podřízení a přetváření vazby systémem a podává typologii struktur. Stať má obecně gnoseologický charakter, může být aplikována v kterémkoli vědním oboru.

Podobně široce se zaměřuje V. N. Sadovskij, který rozebírá tendence soudobé vědy k systémové analýze a zajímavým způsobem porovnává definici systému u různých autorů.¹⁸⁾ Sám vytyčuje jako specifické komponenty obsahu pojmu „systému“ množinu prvků, existenci vazeb mezi nimi a celistvý charakter daného útvaru. Specifičnost systému je třeba zkoumat zjišťováním znaků spojujících všechny prvky dané množiny v jednotný celek.

Byly zpracovány některé kvantitativní postupy v aplikaci modelového přístupu k analýze společenských jevů, zvláště zásluhou Maslovových prací.¹⁹⁾ P. P. Maslov uvádí, že modely sociálních jevů mají na rozdíl od formulí podmíněný ráz. Rozlišuje modely dynamické, strukturální a vzájemných závislostí. Zdůrazňuje hodnotu kovariační analýzy pro sociologické výzkumy.

Metodikám výzkumu jednotlivých problémů společenské skutečnosti věnují své práce dále Starovskij, Pisarev, Smulevič, Mitrochin aj.²⁰⁾ Starovskij se zabývá metodikou výzkumu prvků růstu obyvatelstva. Jeho práce je však spíše porovnáním demografických údajů SSSR a jiných socialistických a kapitalistických zemí. Pisarev se zajímá o metodiku výzkumu životní úrovně pracujících. Jeho příspěvek má spíše ekonomický charakter. Analyzuje metody srovnání a výpočtu dynamických ukazatelů charakterizujících životní úroveň. Smulevič se zabývá metodami určování zdraví obyvatelstva, Mitrochin, historik, metodologií konkrétních výzkumů v oblasti náboženství. Práce Čangliové o metodologických aspektech výzkumů sociálních problémů práce je úvodem do oblasti zabývajících se sociologickými otázkami práce a volného času.²¹⁾

Metodologickým otázkám jsou věnovány další práce, které svědčí

¹⁶⁾ Tamtéž, str. 22, 25.

¹⁷⁾ B. A. Grušin, *Struktura dynamických procesů*, Sociologie v SSSR, Praha 1967.

¹⁸⁾ V. N. Sadovskij, *Metodologické problémy výzkumu objektů, které tvoří systémy*, cit. sborník.

¹⁹⁾ P. P. Maslov, *Sociální modely*, tamtéž.

²⁰⁾ Tamtéž.

²¹⁾ Tamtéž.

o velkém zájmu o tuto problematiku. V Moskvě vyšly práce Metodologické otázky systémového strukturního výzkumu,²²⁾ Problémy metodologie systémového výzkumu,²³⁾ Problémy výzkumu systému a struktur.²⁴⁾ V Tbilisi byla vydána kniha Otázky logiky a metodologie obecné teorie systémů.²⁵⁾

Sociologická metodologie se úspěšně rozvíjí v novosibirském sociologickém centru; zde dosáhli pozoruhodných výsledků v oblasti matematických metod a modelů ve sféře sociální predikce. Světovou autoritou se stal prof. Aganbegjan z Novosibirska. Využívá se matematické statistiky, počtu pravděpodobnosti, kybernetiky, logiky systémových teorií atd. To je výrazný trend současného rozvoje metodologie, a to na nejrůznějších stupních obecnosti i metodologické abstrakce.

Vysokou úroveň sociologické metodologie dokazují svými vystoupeními sociologové z Novosibirska na všech mezinárodních konferencích a kongresech. Práce jsou vesměs výsledkem studií vědeckých pracovníků sektoru metodologie a metodiky sociologických výzkumů IS a OPP SO AN SSSR. Z badatelů v této oblasti bychom uvedli alespoň K. F. Rozova, R. V. Ryvkinovou, I. J. Istošina, L. G. Borisovovou, L. S. Truse, V. I. Gerčikova, J. P. Voronova aj. Referát V. I. Gerčikova na Světovém sociologickém kongrese ve Varně 1970 je věnován metodologické analýze systémovosti sociálních objektů spojených s řešením úkolu řízení.²⁶⁾ Velmi podnětný referát na témže kongresu přednesl J. P. Voronov.²⁷⁾ Vyzdvihuje v něm význam zdokonalování metodiky výběru na vyšších stupních. Výsledky prací vědeckých pracovníků zmíněného metodologického oddělení v Novosibirsku byly publikovány ve sborníku Problémy metodologie sociologie. Sborník prací oddělení metodologie a metodiky sociologických výzkumů (Problemy metodologii i metodiki sociologičeskich issledovanij IE a OPP SO AN SSSR) byl dán do tisku. Z dalších publikací tohoto oddělení bychom uvedli alespoň ještě sborník Metodika výběru migrace rolnického obyvatelstva.²⁸⁾

Vítězství matematických metod v sociologii dokázal i mezinárodní seminář, který probíhal v r. 1970 v Novosibirsku.²⁹⁾ Seminář byl věnován

²²⁾ *Metodologičeskije voprosy sistemnogo strukturnogo issledovanija*, Tezisy dokladov, Moskva, MGU 1967.

²³⁾ G. P. Ščedrovickij, *Problemy metodologii sistemnogo issledovanija*, Moskva 1964.

²⁴⁾ *Problemy issledovanija sistemy i struktur*, Matěrialy konferencii, Moskva 1965.

²⁵⁾ *Voprosy logiki i metodologii obščej teorii sistem*, Tbilisi 1967 aj.

²⁶⁾ V. I. Gerčikov, *K voprosu o sistemnosti objektov socialnogo upravlenija*, Novosibirsk 1970.

²⁷⁾ J. P. Voronov, *Oblastní výběrová šetření v sociologii*, Sociologický časopis, Praha 1972.

²⁸⁾ T. I. Zaslavskaja, K. F. Jeršova, V. D. Mirkin, *Metodika vyboročnogo obsledovanija migracij selskogo naselenija*, Novosibirsk 1969.

²⁹⁾ Mezinárodní seminář sociologie a matematika. Zprávu o tomto semináři podává jeden z československých účastníků Z. Šafař, Sociologický časopis, Praha 1971, č. 3.

sociologické metodologii. Usiluje o vyřešení všech problémů, které ještě nebyly zcela vyjasněny, o zpřesnění jednotlivých pojmů, o odstraňování některých terminologických nedůsledností a o plné sjednocení teoretických východisek. Jde vlastní, zcela odlišnou cestou. Proti ideji nestranickosti a nadstranickosti, hlášané buržoazní sociologií, která ostatně zůstává stejně jen verbální proklamací, proti její sociální a světonázorové omezenosti staví marxistická sociologie otevřeně svoji stranickost a marxisticko-leninské metodologické principy. Řídí se progresivní dynamickou teorií společenského vývoje, je jí cizí subjektivismus a dogmatismus a snaží se splnit jasný cíl teoretický, tj. na základě znalostí objektivních procesů přispívat k rozvoji sociologie jako vědy, i praktický, který bezprostředně souvisí s optimálními způsoby plánování a plánování této řízení těchto procesů za účelem optimálního fungování společnosti a dlouhodobé predikce jejího sociálního vývoje.

Referáty přednesené na semináři se soustředily na otázky vztahu sociologie a ekonomie, na ryze metodologickou problematiku, na aplikaci úloh typu rozpoznání obrazů v sociologii a na obecné ekonomické modely ve vztahu k sociologii. Seminář ukázal obrovský rozvoj sociologické výzkumné práce v SSSR, její důslednou plánovitost, plodnou spolupráci matematiků se sociology, originálnost v řešení i některých tradičních metodologických úkolů.³⁰⁾ V závěru bylo vyjádřeno přesvědčení, že použití matematiky je vnitřním rysem marxistické sociologie. Sibiřské oddělení Akademie věd SSSR se fakticky stalo jedním ze stěžejních světových pracovišť v oboru vývoje a aplikací matematických metod v sociálním poznání.

Sovětský přínos pro rozvoj exaktní metodologie ve sféře sociologického poznání i pro konkrétní použití těchto moderních postupů při analýze sociálních jevů a procesů svědčí o tom, že sociologická metodologie se stává doménou socialistické vědy. Dnes se v sovětské sociologii všeobecně přiznává, že jazyk kybernetiky a modelování přispívá k lepšímu pochopení podstaty sociálních procesů a že se již nelze obejít bez matematizace základních představ, bez využití nejnovější elektronické výpočetní techniky, kybernetických metod a bez vytvoření informačních statistických systémů odpovídajících současné úrovni složitého řízení.

Zatímco v současné nemarxistické sociologii se stále více zvětšuje propast mezi empirií a scholastickou teorií, marxistická sociologie podává celkové představy o společnosti, perspektivy jejího dalšího vývoje a příčiny změn, které společnost prožívá.

Marxističtí sociologové vytýkají novopozitivistům, že ignorují kvalita-

tivní charakteristiku sociálních jevů. Sami upozorňují na nutnost respektování kvalitativních i kvantitativních ukazatelů.

Sovětská sociologie spatřuje svůj úkol nikoli v kopírování metod buržoazní sociologie, nýbrž v tom, že bude vypracovávat aplikaci techniky v rámci marxistické metodologie a zpracovávat i obecné metodologické problémy konkrétních sociologických výzkumů.

V jednotě obecné sociologické teorie a souhrnu konkrétních sociologických výzkumů nabývá marxistická sociologie zcela zvláštního významu v praktickém společenském životě. Proto se marxistická společenská věda mění ve skutečně vědecký základ řízení společnosti.

A Principled Point of Departure of Soviet Sociological Methodology

S u m m a r y

The concept of the methodology of sociology in Marxism and in present-day non Marxist sociology is principally different and antithetical.

In the broader sense, methodology is a philosophical method on how to discuss reality. For Marxist philosophy, such a method is inherent in the unity with theory. But science cannot base itself only on the thesis of a philosophical method. A philosophical method contributes to the formation of a method of the given science.

In the work of Soviet sociologists emphasis is placed particularly on comprehensiveness as a characteristic feature of Marxist methodology, since Marxist sociology starts from the principled unity of method and theory. It rejects both mere empiricism and fruitless speculation, underlining the unity of theory and empiricism, theory and practice, the unity of induction and deduction, of quantitative and qualitative analyses, analyses and synthese, the unity of logic and history. It frankly proclaims its relation to ideology and stresses the class and Party-partisanship of its principles.

In American sociology, methodology is traditionally understood as a summation of techniques and procedures of research. However, special empirical research cannot be fruitful without a given general theory and practice itself refutes the demands of positivist-oriented sociology, that the sum of special researches replaces general sociological theories.

In contrast to Marxist sociology, non-Marxist sociology emphasizes the contradiction between formal methodologies and concrete theories and the independence of sociological methodology from any sort of philosophical conception.

Soviet sociology, on the contrary, realizes that only a general sociological theory whose basis is historical and dialectical materialism can provide the answer to questions concerning the overall ideas about society, the future of its further development and the reasons for changes which society undergoes.

Marxist sociologists rebuke neo-positivism for ignoring the qualitative characteristic of social phenomena. They point out the need to respect qualitative and quantitative indices.

Soviet sociology regards its task not in copying the methods of bourgeois sociology, but in elaborating the applications of technique in the frame of Marxist methodology and also working out general methodological problems of concrete sociological research.

In the unity of general sociological theory and a summary of concrete sociological research programs, Marxist sociology assumes a completely special significance in practical social life. That is why Marxist social science is transformed into a really scientific basis for the administration of society.